

**URSZULA AUGUSTYNIAK, TESTAMENTY EWANGELIKÓW
REFORMOWANYCH W WIELKIM KSIĘSTWIE LITEWSKIM W XVI–XVIII
WIEKU, WARSZAWA: WYDAWNICTWO SEMPER 2014, SS. 300**

Naukowcy w swoich badaniach jeszcze pół wieku temu rzadko korzystali z testamentów jako źródła historycznego, w zasadzie dopiero lata sześćdziesiąte XX w. przyniosły nieco szersze zainteresowanie tymi przekazami źródłowymi¹. Do rzadkości należą także edycje testamentów, których dotąd podjęli się m.in. ks. Jan Sygański SJ, Kazimierz Dobrowolski, Otton Hedemann, Małgorzata Borkowska OSB, Urszula Augustyniak, Piotr Dymmel, Alicja Falniowska-Gradowska, Mariusz Lubczyński, Jacek Pielas, Henryk Suchojad, Paweł Klint, Ewa Danowska oraz ostatnio

¹ Wykorzystali je m.in.: H. Samsonowicz, *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańsk w II połowie XVI wieku*, Warszawa 1960; tenże, *Mieszczańska dobroczynność prywatna w Polsce późnego średniowiecza*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1976, s. 505–511; H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie*, Wrocław 1977; K. Zielińska, *Więzi społeczne na Mazowszu w połowie XVII wieku w świetle testamentów konsystorza pultuskiego*, „Przegląd Historyczny” 1986, t. 77, z. 1, s. 45–59; A. Karpiński, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa 1995; tenże, *Zapisy pobożne i postawy religijne mieszczanek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII wieku*, w: *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII wieku*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989; J. Krochmal, *Przemyskie testamenty staropolskie*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1989, t. 6, s. 133–160; A. Pośpiech, *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Warszawa 1992; *Nędza i dostatek w ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX. Materiały z sesji z r. 1991 Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN*, red. J. Sztetyło, Warszawa 1992; M. Aleksandrowicz-Szumlikowska, *Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów. Przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1995; D. Główka, *Podstawy prawne testamentów i inwentarzy pośmiertnych duchowieństwa katolickiego w Polsce w epoce potrydenckiej*, „Archeologia Historica Polona” 1997, t. 5, s. 203–210; J. Dumanowski, „*Pompa fenebris*”? *Z testamentów szlachty wielkopolskiej z XVIII w.*, w: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 315–322; J. Główka, *Testamenty mieszczan kieleckich z końca XVIII w. zwierciadłem epoki (w świetle księgi rady miejskiej Kielc 1789–1792)*, w: tamże, s. 323–332; H. Suchojad, *Rozstanie ze światem doczesnym księdza Jakuba Grometiusa (1572–1651), plebana w Gnojnie w świetle testamentu i towarzyszących mu dokumentów*, w: tamże, s. 303–314; T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001; B. Popiołek, *Woli mojej ostatniej Testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009. Literaturę poświęconą testamentom szlacheckim zebrał ostatnio J. Pielas, *Podziały majątkowe szlachty koronnej w XVII wieku*, Kielce 2013, s. 97–102.

Jacek Kowalkowski i Wiesław Nowosad². Również nieczęste są edycje poszczególnych dokumentów, które dotyczą zazwyczaj szlachty lub mieszczań³.

Z satysfakcją przyjmujemy zatem kolejną edycję źródłową przygotowaną przez Urszulę Augustyniak. Do najważniejszych publikacji tej autorki możemy zaliczyć prace: *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III* (1981), *Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od końca XVI do końca XVII wieku* (1989), *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów: 1587–1648* (1994), *Wazowie i „królowie rodacy”: studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku* (1999), *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640): mechanizmy patronatu* (2001), *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej: klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)* (2004), *Historia Polski 1572–1795* (2008).

Pierwsze wydanie omawianej edycji źródłowej ukazało się w 1992 r. jako *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, ss. 250. Zawierało edycję szesnastu źródeł w postaci testamentów: Mikołaja Radziwiłła zw. Czarnym, Jerzego Zenowicza, Mikołaja Radziwiłła, Marka Wnuczki, Jana Hlebowicza, Krzysztofa Radziwiłła zw. Piorunem, Krzysztofa Zenowicza, Jerzego Radziwiłła, Krzysztofa Dorohostajskiego, Krzysztofa II Radziwiłła, Janusza Radziwiłła, Władysława Dorohostajskiego, Anny Marii Radziwiłłówny, Bogusława Radziwiłła, Katarzyny Hlebowiczowej (Hlebowiczówny) oraz Katarzyny Grabowskiej.

² J. Sygański, *Z życia domowego szlachty sądeckiej w epoce Wazów*, Lwów 1910, s. 96–104; K. Dobrowolski, *Włościańskie rozporządzenia ostatniej woli na Podhalu w XVII i XVIII w.*, „Prace Komisji Etnograficznej PAU”, nr 15, Kraków 1933; O. Hedemann, *Testamenty braclawsko-dziśnieńskie jako źródło historyczne*, Wilno 1935; M. Borkowska, *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII–XVIII wieku*, Kraków 1984; U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1992; *Testamenty mieszczań wojnickich 1599–1809*, oprac. i wyd. P. Dymmel, Wojnicz 1997; *Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Kraków 1997; *Cui contingit nasci, restat mori. Wybór testamentów staropolskich z województwa sandomierskiego*, oprac. M. Lubczyński, J. Pielas, H. Suchojad, Kielce 2005; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655*, wyd. P. Klint, Wrocław 2008; *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680*, wyd. P. Klint, Wrocław 2011; *Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczań krakowskich z XVII–XVIII wieku*, oprac. E. Danowska, Kraków 2011; *Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. i wyd. J. Kowalkowski i W. Nowosad, Warszawa 2013.

³ Np. testament Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego, wyd. S. Przyłęcki, *Pamiętniki o Koniecpolskich*, Lwów 1842, s. 288–292; M. Górny, *Testament Cecylii z Działyńskich Baranowskiej z 1736 roku*, „Genealogia. Studia i materiały historyczne” R. 7, 1996, s. 105–106; E. Danowska, „Taka jest ostatniej woli mojej ordynacja”. *Testament Elżbiety Kuligowiczowej z roku 1709*, „Teki Krakowskie” 1997, t. 4, s. 117–128; *W kręgu krakowskiego mieszczaństwa. Testament Barbary z Attemajerów Belli z 1722 roku*, „Roczniki Biblioteki PAN w Krakowie” 1999, t. 44, s. 83–110; P. Klint, *Testament Zofii ze Smoszowskich Pogorzelskiej z 1658 roku*, „Genealogia. Studia i materiały historyczne” 2001, t. 13, s. 118–127; K. Justyniarska, *Testamenty mieszkańców Krzyżanowic z XVI–XVIII wieku*, w: *Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*, red. B. Wojciechowska i L. Michalska-Bracha, t. 3, Kielce 2002, s. 327–340.

Omawiane tu drugie wydanie zostało poszerzone o cztery dokumenty: testament Marcina Pawłowicza Szwaba z 20 października 1606 r.; akt fundacji zboru ewangelicko-reformowanego w Smorgoniach przez Krzysztofa Zenowicza, wojewodę brzesko-litewskiego z 23 sierpnia 1612 r.; zapis testamentowy Katarzyny z Oborskich Grabowskiej, stolnikowej witebskiej, na kształcenie czterech młodzieńców wyznania reformowanego w szkołach ewangelickich w Wielkim Księstwie Litewskim z 4 czerwca 1727 r. oraz suplement z 29 grudnia 1729 r. do testamentu Katarzyny z Oborskich Grabowskiej, stolnikowej witebskiej.

Każdy dokument ostatniej woli zaopatrzonej jest w biogram testatora. Autorka uzupełniła wykaz skrótów (s. 275–277) oraz przypisy rzeczowe, wyodrębniła i poszerzyła zasady wydawnicze (s. 8–10), a omawianą edycję źródłową opatrzyła bibliografią (s. 279–281).

W testamencie Mikołaja Radziwiłła zw. Czarnym, kanclerza wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego, oraz w testamencie Anny Marii Radziwiłłówny, koniuszyny litewskiej, zmieniono podstawę źródłową, wykorzystując lepsze kopie źródła. Z kolei testamenty Jerzego Zenowicza, kasztelana smoleńskiego, oraz Krzysztofa Radziwiłła zw. Piorunem, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, opublikowane zostały na podstawie przekazów rękopiśmiennych. Autorka pominęła autorskie tłumaczenie testamentu Jerzego Despota Denowicza na język polski oraz tłumaczenia zwrotów i fragmentów łacińskich. Ograniczyła się do objaśnień wyrazów i zwrotów staropolskich. Ze względu na bardzo złą czytelność i wątpliwe odczyty opuściła także suscepty w języku kancelaryjnym ruskim w testamentach Jerzego Radziwiłła, kasztelana trockiego, oraz Janusza Radziwiłła, kasztelana wileńskiego.

Autorka we wstępie (s. 7) wyjaśniła, iż poprawiła usterki wykazane przez recenzentów pierwszego wydania, dzięki wydaniu kolejnych tomów *Polskiego słownika biograficznego*, opublikowaniu kolejnych spisów urzędników i deputatów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego, a przede wszystkim dzięki postępowi technologicznemu i możliwości korzystania ze skanów publikowanych testamentów.

Niniejsza edycja źródłowa jest bardzo cennym zbiorem testamentów ewangelików reformowanych żyjących w Wielkim Księstwie Litewskim. Warto podkreślić, że akt ostatniej woli jest rodzajem komunikatu, który przekazuje informacje i emocje, pełni też funkcje poznawczą i komunikatywną, a poprzez swoją formę i treść jest zrozumiały dla wszystkich. Źródło to odgrywa wyjątkową rolę w badaniach nad życiem codziennym społeczeństwa, kształtowaniem się jego mentalności i wynikającymi stąd wzorcami zachowań oraz postawami moralnymi.

Wioletta Szafarczyk
Kielce